

Lietuvių tautosakoje amatai vertinami gana įvairiai. Patarlėse ir priežodžiuose apie amatus ir juos mokančius žmones atsiliepiama su pagarba: «Amatas duonos neprašo, pečių nelaužo» (Prienai). Tuo tarpu vestuvinėse liaudies dainose jaunikiai amatininkai — batsiuviai, siuvėjai, kalviai — pa juokiami: mat, jie dažnai buvo keliaują, o valstietė savo idealu laikė sės liai gyvenantį ir savo sodybą turintį valstietį.

* * *

Tolesnis kaimo amatų tyrinėjimas leis geriau nušviesti vieno gyven tojų sluoksnio gyvenimo sąlygas, pažinti liaudies techniką ir taikomąją dailę, nustatyti kaimyninių tautų kultūrinius ryšius ir bendrumus bei ama tininkų darbo reikšmę kolūkinėje gamyboje.

ALEKSANDRAS GRIŠKEVIČIUS — AVIACIJOS PRADININKAS LIETUVOJE

V. MERKYS

Kol gyvenimas žmogaus dar
Liūdname karste nemiega,
Lai padangėn kyla drąsiai,
Kaip strėlė bedugnėm skrieja,
Persmeigia visatos ašį
Ir pašvaistę šiaurės šviesią.

A. Griškevičius

Literatūra ir šaltiniai. Žmonių visuomenės gyvenimo, pasaulinio moks lo ir technikos raidoje svarbią vietą užima aviacija. Aviacija yra viena tų technikos šakų, kuri per trumpą laiką daug pažengė į priekį. Tačiau avia cijos pirmieji žingsniai buvo labai sunkūs — daugelis išradėjų šiam reika lui atidavė ne tik visas savo dvasines jėgas, materialinius išteklius, bet paaukojo net gyvybę. Žemaitis Aleksandras Griškevičius taip pat buvo vie nas tų, kurie stengėsi įnešti savo indėlį į aviacijos mokslą. A. Griškevičius, žiauriai caro despotizmo, reakcijos siautėjimo, kiekvienos pažangios mokslo bei visuomeninės minties slopinimo metais negalėjęs baigti spe cialių technikos mokslų ir sunkiai gaudamas gerą paskutinių technikos lai mėjimų informaciją, atkakliu darbu sukūrė skraidymo aparatą ir prašoko eilę to meto Vakarų Europos atitinkamos technikos srities specialistų. A. Griškevičius buvo atstovas tos pažangios Lietuvos visuomenės dalies, kuri stėjo į kovą už žmogaus proto išlaisvinimą iš reakcijos skleidžiamo bei palaikomo tamsybiškumo ir prietarų. Aleksandras Griškevičius ir drą sūs jo darbai yra nusipelnę, kad tarybinė visuomenė atkreiptų į juos dė mesį.

Pokario metais respublikos periodinėje spaudoje pasirodė keletas nedidelių straipsnelių apie A. Griškevičių¹. Didžiausias iš jų buvo Pr. Juo zapavičiaus straipsnis «Pirmasis aviatorius Lietuvoje»². Minėtieji straips niai pačiais bendraisiais bruožais teigiamai vertino A. Griškevičiaus dar bą, kuriant skraidymo aparatą. Juose yra šiek tiek duomenų ir apie avia toriaus asmenį. Jie daugiausia paimti iš A. Griškevičiaus amžininko J. Talko-Hryncevičiaus atsiminimų³ ir kai kurių labai iškraipytų arba vi siškai neteisingų biografinių žinių, paskelbtų įvairiuose buržuaziniuose lei diniuose⁴. Apskritai, dauguma iki šiol paskelbtų žinių apie A. Griškevičiaus gyvenimą yra klaidingos. Išimtį sudaro tik dalis tų, kurios paimtos iš J. Talko-Hryncevičiaus atsiminimų, ir tos, kurios paimtos iš paties A. Griš kevičiaus veikalo «Žemaičio garlėkys» («Paralot Zmudzina») (1 pav.)⁵.

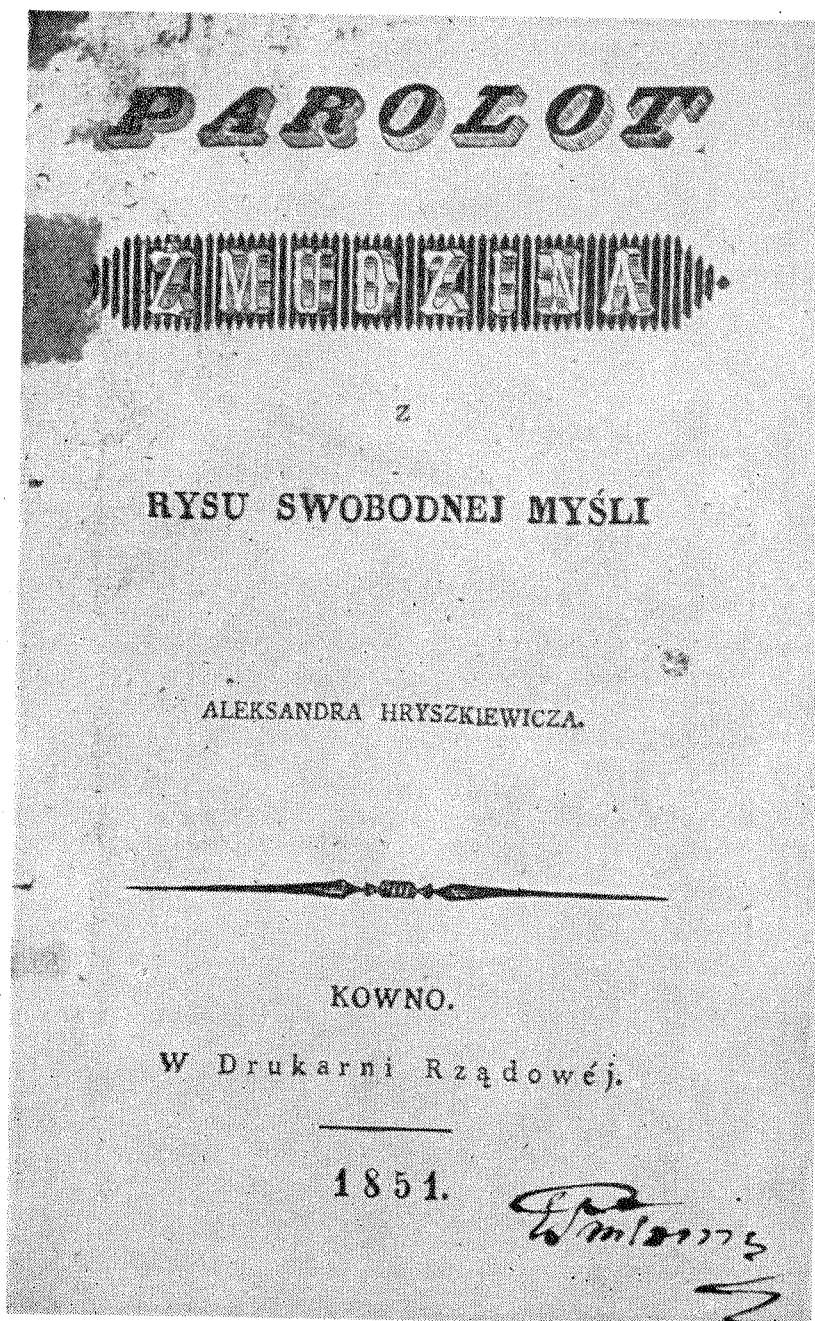
¹ Komjaunimo tiesa, 61 (1956); Tiesa, 305 (1958) ir kt.

² Mokslas ir gyvenimas, 7, 29—30 (1958).

³ J. Talko-Hrynecwicz, Z przeżytych dni, 69, Warszawa, 1930.

⁴ Mūsų sparnai, 116—118, Kaunas, 1929; Paukščių keliais, 1—2, 11, Kaunas, 1933.

⁵ A. Hryszkiewicz, Paralot Zmudzina, Kowno, 1851.

1 pav. A. Griškevičiaus veikalas «Paralot Zmudzina» titulinis puslapis

56 puslapių A. Griškevičiaus knygelė duoda daugiausia medžiagos eilei klausimų apie aviatoriaus gyvenimą bei skraidymo aparato kūrimą nušviesti.

Šio straipsnio autoriui pavyko išaiškinti nemaža iki šiol nežinomų archyvinių dokumentų ir ištisų bylų, nušviečiančių daugelį A. Griškevičiaus gyvenimo ir jo pažangios veiklos klausimų. Šie dokumentai yra saugomi

Lietuvos TSR Centriniam valstybiniame istoriniame archyve ir Kauno miesto valstybiniame archyve. Antai pastarojo archyvo Kauno apskrities teismo fonde (f. 69) yra A. Griškevičiaus tardymo byla, sudaryta 1854–1855 metais⁶, o Kauno kriminalinio teismo rūmų fonde (f. 76) — teismo nuosprendis toje byloje⁷, A. Griškevičiaus antrosios tardymo bylos santrauka ir teismo nuosprendis yra Šiaulių apskrities teismo fonde (f. 75)⁸. Dėl abiejų A. Griškevičiaus bylų įvairių caro pareigūnų ir kitų asmenų susirašinėjimas su Vilniaus generalgubernatoriumi yra CVIA Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos fonde (f. 378, BS)⁹. To paties archyvo Vilniaus Švietimo apygardos kuratoriaus kanceliarijos fonde (f. 567) yra šiek tiek medžiagos apie A. Griškevičiaus mokymąsi Kėdainių mokykloje¹⁰. Apie A. Griškevičiaus mokslo metus taip pat yra svarbių žinių Lietuvos TSR respublikinės bibliotekos (Kaune) rankraščių skyriuje (KRB RS), Lietuvos evangelikų-reformatų sinodo fonde (f. 18)¹¹.

Lyginant iš aukščiau minėtų ir dar kai kurių mažiau reikšmingų šaltinių paimtus duomenis ir kritiškai juos įvertinant, šiame straipsnyje siekiama kuo išsamiau nušviesti A. Griškevičiaus gyvenimą ir jo gana plačią pažangią veiklą.

Vaikystė ir mokslo metai. Atsiminimais besiremiančiuose straipsniuose apie A. Griškevičių yra paskelbta, kad jis gimė 1808 m. birželio 8 d.¹² Archyvuose šaltiniuose yra paties A. Griškevičiaus pasisakymas, jog jis gimęs 1809 m. sausio 6 d. Krakų—Grinkiškio apylinkėse. Tai patvirtina ir jo gimimo metrika. Jis buvo pavadintas Petro-Aleksandro-Napoleono-Valerijono vardais, bet gyvenime paprastai buvo vadinamas tik Aleksandru¹³. Aleksandro tėvas Bonaventūra Griškevičius buvo smulkus bajoras. Griškevičiai turėjo žemės sklypą Auksučiuose, Šiaulių apskr., ir namą Šiaulių mieste. Tas Griškevičių turtas, matyt, buvo nedidelis, nes Aleksandro tėvas dar tarnavo grafo Zubovo Šiaulių ekonomijoje. Kuo Bonaventūra Griškevičius dirbo, nežinia, bet išlikęs jo ranka rašytas kaligrafiškas rankraštis rodo, kad jis buvo gana išsilavinęs žmogus¹⁴.

1818 m. rudenį Aleksandras pradėjo mokytis Kėdainių mokyklos pirmojoje klasėje. Nors mokykla buvo keturių klasių, bet ją baigti mokiniams galėjo ne greičiau kaip per šešerius metus: trečioji ir ketvirtoji klasės buvo dvimetės. Tokią mokyklą baigęs jaunuolis galėjo stoti į Vilniaus universitetą. Aleksandro vyresnysis brolis Mauricijus tuomet tą mokyklą jau buvo bebaigęs, jis 1820 m. įstojo į Vilniaus universitetą studijuoti teisės¹⁵. Paskirti savo vyresniojo brolio pėdomis, matyt, buvo skirta ir Aleksandriui.

Aleksandro mokymosi metu pirmojoje klasėje mokėsi 24 mokiniai. Aleksandras buvo jauniausias, nepilnų 10 metų, tuo tarpu kiti mokiniai buvo nuo 11 iki 22 metų amžiaus¹⁶. Jau pirmosiose klasėse išryškėjo nemaži Aleksandro gabumai. Jis buvo vienas geriausių mokinių klasėje ir visoje mokykloje. To meto Kėdainių mokytojo Rapolo Daunoro parašytoje

⁶ KMVA, f. 69, ap. 3, b. 57.

⁷ KMVA, f. 76, ap. 1, b. 15832.

⁸ KMVA, f. 75, ap. 1, b. 61.

⁹ CVIA, f. 378, BS, 1854 m., b. 281.

¹⁰ CVIA, f. 567, ap. 2, b. 743, 1528, 1531, 1547, 1554 ir kt.

¹¹ KRB RS, f. 18, apl. VII «G».

¹² Paukščių keliais, 1, Kaunas, 1933; Pr. Juozapavičius, Pirmasis aviatorius Lietuvoje.— Mokslas ir gyvenimas, 7 (1958).

¹³ KMVA, f. 69, ap. 3, b. 57, l. 25; f. 75, ap. 1, b. 61, l. 810. Literatūroje minimas Aleksandras-Emanuelis-Jonas buvo ne mūsų aprašomasis A. Griškevičius, bet jo vyresnysis sūnus, gimęs 1838 m. gegužės 28 d.

¹⁴ CVIA, f. 567, ap. 2, b. 1528, l. 121, b. 1531, l. 1, b. 1547, l. 97; KMVA, f. 77, ap. 5, b. 2727, l. 1.

¹⁵ CVIA, f. 567, ap. 2, b. 743, l. 14; KRB RS, f. 18, apl. VII «G».

¹⁶ CVIA, f. 567, ap. 2, b. 743, l. 14.

mokyklos istorijoje, kurios rankraštis išliko iki šių dienų, Aleksandras Griškevičius paminėtas kaip vienas geriausiai baigusiu pirmąją klasę¹⁷. Aleksandras sėkmingai mokėsi ir kitose klasėse. Antai, kai 1823 m. birželio mėn. jis baigė ketvirtąją pirmąją klasę, tai visų dėstomųjų dalykų, būtent: algebros, geometrijos, fizikos bei gamtos, istorijos, retorikos bei literatūros, lotynų k., rusų k. ir tikybos, mokėjimas buvo įvertintas aukščiausiu to meto pažymiu «gerai»¹⁸. Nežinia, kodėl jis neturėjo pažymių iš vokiečių ir prancūzų kalbų. Gal būt, nuo šių kalbų pamokų lankymo jis buvo atleistas dėl to, kad jas mokėjo. O kad jis šias kalbas mokėjo ir skaitė spaudą vokiečių ir prancūzų kalba, rodo vėlesnieji dokumentai¹⁹.

Kėdainių mokykla buvo Lietuvos evangelikų-reformatų sinodo žinioje, tačiau joje mokėsi ne tik evangelikų-reformatų, bet ir katalikų vaikai. Antai 1820 m. birželio 25 d. iš 129 mokinių 92 buvo katalikai. Mokykloje iš mokinių, nepaisant jų tikėjimų skirtumo, buvo griežtai reikalaujama aktyviai praktikuoti savo religines apeigas. Minėtoje Kėdainių mokyklos istorijoje R. Daunoras, cituodamas mokyklos vidaus taisykles, rašo: «Kiekvienoje klasėje turi būti iš geriausių mokinių paskirti cenzoriai, kurie kasdien privalo registruoti neatvykusius į klasę mokinius ir tuos, kurių nebus bažnyčioje. Kiekvieną dieną tų mokinių sąrašai turi būti pateikiami mokytojui. . .»²⁰ Vis dėlto A. Griškevičiui religinio fanatizmo mokykla, matyt, neįdiegė. Vėliau A. Griškevičiui buvo prikišama, kad jis gavo «nepakankamą pradinį religinį išauklėjimą»²¹.

Apskritai, A. Griškevičiaus mokymosi metu mokinius mokykloje ir už jos sienų griežtai sekė policija arba mokyklos vadovybė, bijodama, kad jie neįsitrauktų į politinę anticarinę veiklą. Pro Kėdainius dažnai į užsienį ir atgal į Rusiją vykdavo caro šeimos nariai arba aukšti pareigūnai. Mokyklos vadovybė stengėsi kuo iškilmingiau juos priimti, ruošė mokinių pasirodymus, o 1819 m. įvedė privalomas mokinių paradines uniformas, įsigijo paradines «studentų» vėliavas²². Nepaisant mokyklos vadovybės pastangų skiepyti moksleiviams ištikimybę carui ir jo valdžiai, augo moksleivių pasipriešinimas carizmui.

A. Griškevičiaus mokymosi Kėdainiuose metais Lietuvos pažangesnių bajorų tarpe plito anticarinės nuotaikos. Lietuvą pasiekdavo revoliucinės rusų dekabristų idėjos, kai kuriuos Lietuvos bajorų sluoksnius veikė lenkų nacionalinio išsivadavimo judėjimas. Lietuvoje besimokančio jaunimo tarpe kūrėsi slaptos anticarinės draugijos. 1817—1823 m. Vilniaus universiteto studentų tarpe veikė filomatų ir filaretų draugijos. 1823 m. caro policija pradėjo suiminėti filomatus. Žinia apie filomatų veikimą pasiekė, galima sakyti, visus Lietuvos moksleivius ir kitus šiek tiek apsišvietusius visuomenės sluoksnius. Slapta «Juodųjų brolių» organizacija veikė Kražių moksleivių tarpe. Po filaretų areštų ją policija likvidavo.

Susikūrė slapta moksleivių organizacija ir Kėdainių mokinių tarpe. Organizacijos nariai pasiryžo kovoti prieš caro valdžią, pritarė lenkų pažangiosios visuomenės kovai už Lenkijos politinę nepriklausomybę²³. Tai organizacijai priklausė ir A. Griškevičiaus klasės draugai. A. Griškevičius Kėdainių mokykloje į aktyvią minėtos organizacijos veiklą nebuvo įtrauktas. 1824 m. sausio mėnesį organizacijai priklausę moksleiviai išplatino ranka rašytus eiliuotus politinius paskvilus, kuriuose reiškė mintį, kad Len-

kija atsikratys caro vietininko Konstantino valdžios, o pats Konstantinas neišvengs mirties nuo Kėdainių moksleivių rankos.

Caro valdžia griebėsi kuo skubiausių priemonių Kėdainių moksleivių organizacijai susekti ir likviduoti. Aktyviausieji organizacijos nariai buvo suimti. Jau kovo 24 d. juos teisė Vilniaus karinis teismas, kuris penkis Kėdainių moksleivius nuteisė mirti, o kelis kitus nubaudė įvairiomis kitomis sunkiomis bausmėmis. Mėnesiui praėjus po šio teismo, caro vietininkas Lenkijoje Konstantinas mirties ir kitas bausmes pakeitė katorgos darbais bei karo tarnyba, atėmęs iš nubaustųjų bajorų teises²⁴.

Už priešinimąsi patvaldystei caras keršijo visai Kėdainių mokyklai. 1824 m. vasario 20 d., t. y. nepaprastai greitai, nepraėjus nė mėnesiui po vietos valdžios pirmųjų pranešimų apie anticarinę raštų platinimą, caras įsakė Kėdainių mokyklą uždaryti, kad «tas kenksmingas lizdas būtų sunaikintas»²⁵. Uždarius Kėdainių mokyklą, mokiniai buvo išsiųsti į savo tėvų gyvenamas vietas ir pavesti vietos policijos priežiūrai. Policija pristatė tėvams ir paskutinės — ketvirtosios antrametės — klasės mokinį Aleksandrą Griškevičių. Iš Bonaventūros Griškevičiaus Šiaulių apskrities žemskinis ispravnikas išreikalavo raštišką pasižadėjimą, kad jis savo sūnų Aleksandrą «laikys priežiūroje, neleis savavaliauti; priešingu atveju — bus patrauktas atsakomybėn, jeigu nepraneš atitinkamiems valdžios organams»²⁶. Aleksandriui Griškevičiui ir kitiems uždarytosios Kėdainių mokyklos mokiniams buvo uždrausta įstoti į bet kurią kitą mokyklą arba pradėti dirbti valdžios įstaigose. Leidimą duoti galėjo tik caro vietininkas Lenkijoje Konstantinas.

Aleksandras Griškevičius, savo tėvų padedamas, rūpinosi iš atitinkamų caro pareigūnų ir paties Konstantino gauti leidimą toliau mokytis²⁷. Tokio leidimo jie, matyt, negavo, nes jokiame kitoje mokykloje A. Griškevičius nebesimokė. Cariniai reaktionieriai sutrukdė jam įsigyti aukštesnį mokslą.

Caro valdžios represijos prieš A. Griškevičių ir visą mokyklą, be abejo, sustiprino jo neapykantą visam reakciniam patvaldystės režimui.

Valstybinėje tarnyboje. 1829 m. rudenį A. Griškevičius pradėjo rūpintis gauti leidimą stoti į valstybinę tarnybą²⁸. Atitinkamą leidimą jis gavo ir 1830 m. sausio 4 d. pradėjo dirbti Lietuvos Vilniaus gubernijos valdyboje raštininku²⁹.

1830 m. pabaigoje Lenkijoje prasidėjo sukilimas prieš caro valdžią. 1831 m. jis apėmė taip pat visą Lietuvą. A. Griškevičius, matyt, reikšdamas protestą prieš patvaldystės režimą ir pritarė sukilimui, 1831 m. liepos 7 d. išėjo į «atsargą», t. y. metė tarnybą caro valdžios įstaigoje³⁰. Ir tik nuo 1834 m. jis vėl pradėjo rūpintis gauti valdinę tarnybą. 1834 m. kovo 4 d. jis buvo priimtas į Šiaulių apskrities teismą smulkiu tarnautoju. 1836 m. rugpiūčio 14 d. A. Griškevičius buvo perkeltas į Šiaulių miesto rotušę sekretoriumi; tose pareigose jis iš tarnavo devynerius metus. 1845 m. liepos 9 d. savo paties prašymu iš tarnybos buvo atleistas. Palikęs šią tarnybą, A. Griškevičius drauge su visa šeima išsikėlė iš Šiaulių į Kauną. Tuo metu A. Griškevičiaus šeima buvo didelė: žmona, vienas sūnus ir septynios dukterys nuo 2 iki 12 metų amžiaus. Kiek vėliau Griškevičiai susilaukė dar dviejų sūnų³¹.

¹⁷ KRB RS, f. 18, apl. VII «G», Opis historyczny szkoły Kieydańskiej, l. 38.

¹⁸ KRB RS, f. 18, apl. VII «G», l. 103.

¹⁹ KMVA, f. 69, ap. 3, b. 57, l. 35.

²⁰ KRB RS, f. 18, apl. VII «G», Opis historyczny szkoły Kieydańskiej, lapas nenumeruotas.

²¹ KMVA, f. 75, ap. 1, b. 61, l. 809.

²² KRB RS, f. 18, apl. VII «G», Opis historyczny szkoły Kieydańskiej, l. 38.

²³ CVIA, f. 567, ap. 2, b. 1530, l. 16—20.

²⁴ CVIA, f. 567, ap. 2, b. 1528, l. 8—10, 28, b. 1530, l. 2, 3, 7, 16, 18, 20.

²⁵ CVIA, f. 567, ap. 2, b. 1530, l. 12.

²⁶ CVIA, f. 567, ap. 2, b. 1547, l. 97.

²⁷ CVIA, f. 567, ap. 2, b. 1531, l. 48.

²⁸ CVIA, f. 567, ap. 2, b. 1554, l. 55, 56.

²⁹ KMVA, f. 69, ap. 3, b. 57, l. 161.

³⁰ KMVA, f. 77, ap. 5, b. 2727, l. 1.

³¹ KMVA, f. 69, ap. 3, b. 57, l. 161—163, f. 77, ap. 5, b. 2727, l. 1.

1860 года Марта Зина Дано сию росси-
 скую Императору 2. Свѣдѣннъ Шавенсона
 Графа въ томъ что предписаніе Землемо-
 судна отъ 22 Февраля 1845 дабы я на-
 вѣлся въ Ковенскій Уездный Судъ для вы-
 сущаго, рѣшенія Уголовной Палаты
 по дѣлу моему и отъ аманатника Графа
 Давида Палаты Семашки, сего мѣся-
 цѣ объявлено, и тамъ же истребленъ
 шитъ въ Уездномъ Судѣ.
 Митрофанъ Савиловъ
 А. Гришкевичъ
 Пустыя руки завернулъ
 Гришкевичъ Савиловъ

2 pav. A. Griškevičiaus autografas

Kas paskatino A. Griškevičių mesti turėtąjį darbą ir keltis į kitą miestą, galima tik spėlioti. Aišku tik tiek, kad jis iš tarnybos išėjo pats. A. Griškevičiaus tarnybos «atestate» pasakyta, kad jis «nebuvo baustas ir teistas. Tarnybos metu atestuotas kaip gero elgesio, labai uolus ir gabus; vertas paaukštinimo». Šiauliuose A. Griškevičius išsitarnavo nuo kolegijos registratoriaus iki kolegijos sekretoriaus titulo³². Persikeldamas į Kauną, A. Griškevičius, matyt, norėjo gauti geriau apmokamą tarnybą, kad galėtų nors minimaliai aprūpinti tokią didelę savo šeimą.

1846 m. gruodžio 31 d. A. Griškevičius buvo priimtas į darbą Kauno gubernijos Civilinio teismo rūmuose vertėju³³, kadangi gerai mokėjo lietuvių, rusų bei lenkų kalbas; jis čia gavo 300 sidabrinųjų rublių atlyginimo per metus. Už ilgalaikę tarnybą minėtoje įstaigoje jis išsitarnavo titulinio patarėjo titulą. Šios tarnybos A. Griškevičius neteko dėl vieno dramatiško šeimos įvykio.

³² КМВА, f. 77, ap. 5, b. 2727, l. 1.

³³ Памятная книжка Ковенской губернии на 1849 год, 22, Ковно, 1848; ... на 1851 год, 54, Ковно, 1850; КМВА, f. 69, ap. 3, b. 57, l. 163.

1854 m. vasarą A. Griškevičiaus duktė Friderika prieš savo tėvo valią pabėgo iš namų ir persikėlė į Vilijampolę pas savo jaunįkį Romualdą Semašką, tarnavusį toje pačioje įstaigoje, kurioje dirbo ir jos tėvas. Norėdama pateisinti savo poelgį, Friderika, susimokiusi su seserimi Vilhelmina, visiškai neteislingai apkaltino savo tėvą Kauno gubernatoriui ir vietos augustinų vienuolyno abatui, kad jis nenorįs laikytis katalikiškosios dorovės reikalavimų. Dukterų šmeižto vaisiai buvo tokie: Frideriką minėtasis abatas skubiai sutuokė su R. Semaška, kad toji gautų «dorą globėją», o tėvas rugpiučio 12 d., gubernatoriaus Švarco įsakymu, buvo pasodintas į Kauno kalėjimą buvusiame dominikonų vienuolyne ir rugsėjo 17 d. atleistas iš tarnybos. Kauno policmeisteris, atlikdamas A. Griškevičiaus baudžiamosios bylos išankstinį parengimą, apklausinėjo apie 30 liudininkų. Visi jie, išskyrus minėtąsias kaltinamojo dukteris, atsiliepė apie A. Griškevičių, kaip apie gero būdo, dorą žmogų. Lapkričio 16 d. tardymo byla buvo baigta ir perduota Kauno apskrities teismui. Pastarasis lapkričio 30 d. bylą svarstė ir priėjo išvadą, kad A. Griškevičiui priskiriamas «nusikaltimas neįrodytas». Gruodžio 4 d., beveik po keturių mėnesių kalėjimo, A. Griškevičius buvo paleistas į laisvę už užstatą, bet į tarnybą nebegražintas. A. Griškevičiaus byla tuo metu nebuvo baigta, ji pateko į Telsių dvasinę konsistoriją. Pastaroji laikė A. Griškevičių «įtartinu», nes norėjo pateisinti Kauno augustinų vienuolyno abatą, kuris skubotai sutuokė Frideriką Griškevičiūtę su R. Semaška. A. Griškevičiaus byla po to buvo persiūsta į Kauno gubernijos kriminalinio teismo rūmus, kuriuose ji buvo svarstoma 1859 m. rugsėjo 18 d. A. Griškevičius teismo nuosprendžiu buvo paliktas «įtariamui» ir nebegalėjo grįžti į ankstesnę savo tarnybą³⁴.

J. Talko-Hrynčevičius savo atsiminimuose nurodo, kad A. Griškevičius tarnybos neteko po to, kai, bandydamas savo «garlėkį», pabaidė gubernatoriaus arklius. Toks tvirtinimas apie A. Griškevičiaus atleidimo iš tarnybos priežastis neturi pagrindo. J. Talko-Hrynčevičius klysta ir teigdamas, kad A. Griškevičius tarnavo Kauno izdo rūmuose³⁵. J. Talko-Hrynčevičius 1860–1868 m. mokėsi Kauno gimnazijoje drauge su dviem Griškevičiaus sūnumis ir daugiausia iš jų sėmėsi savo žinias. Bet savo atsiminimus J. Talko-Hrynčevičius rašė senatvėje ir todėl daugelio mažiau svarbių įvykių tiesiog galėjo nebeatsiminti arba atsiminti juos miglotai, buvo pamiršęs kai kurių įvykių eilę ir jų tikrąsias priežastis.

A. Griškevičius, netekęs tarnybos, XIX a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje ir iki 1863 m. gyveno daugiausia Vieکشنیų miestelyje, taip pat Šiaulių mieste³⁶. Tuo metu du A. Griškevičiaus sūnūs mokėsi Kauno gimnazijoje. Matyt, su jais drauge gyveno ir juos prižiūrėjo jų motina. Šią mintį patvirtina ir tai, kad Kaune buvo A. Griškevičiaus nuosavi namai, kuriuos jis įsigijo 1852 m.³⁷

A. Griškevičiaus pasaulėžiūra. A. Griškevičiaus pasaulėžiūra skyrėsi nuo jį supusios visuomenės religinės pasaulėžiūros. 1860 m. pradžioje A. Griškevičius rašė: «Stai jau daugiau kaip 30 metų mano tikėjimas skiriasi nuo kitų, bet niekas to nežinojo, nes, suprasdamas savo negabumą įrodinėti žodžiu, visuomet vengiau disputų dėl religijos...»³⁸ Jau R. Se-

³⁴ CVIA, f. 378, BS, 1854 m., b. 281, l. 1–29; КМВА, f. 75, ap. 1, b. 61, l. 810, f. 76, ap. 1, b. 15832, l. 1–47.

³⁵ J. Talko-Hrynčewicz, Z przeżytych dni, 69; p[ilg]. Pr. Juozapavičius, Pirmasis aviatorius...

³⁶ CVIA, f. 378, BS, 1854 m., b. 281, l. 28, 36.

³⁷ КМВА, f. 69, ap. 3, b. 57, l. 61.

³⁸ Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius, B 4–67, l. 275.

maška savo 1854 m. rugpiūčio 13 d. skunde Kauno gubernatoriui P. Švarcui pranešė, kad A. Griškevičius esąs labai pavojingas «kaip žmogus, nesilaikąs jokios religijos ir apeigų»³⁹. Matyt, kad A. Griškevičiaus nepalanki pažiūra į katalikų tikėjimą ir visą bažnyčią buvo viena priežasčių, dėl kurių jį taip užsipuolė katalikų dvasininkai. Tur būt, A. Griškevičių, kaip bažnyčios priešą, buvo norėta pažeminti visuomenės akyse.

Dar minėtajai bylai nepasibaigus, nuo 1856 m. A. Griškevičius įtemptai dirbo, ruošdamas veikalą, kuriame išdėstė savo pasaulėžiūrą. 1860 m. tą savo kūrinį jis pabaigė ir pavadino «Gamtos tikrovė arba matematinės išvados apie dievybę, sielą ir tikėjimo paslaptis. Trumpi populiarūs pasikalbėjimo bruožai» («Rzeczywistość w przyrodzie czyli wywód matematyczny bóstwa, duszy i tajemnic wiary w krótkich zarysach popularnej gawędy»). Rankraštis drauge su pratarne ir turiniu turi 285 puslapius⁴⁰.

A. Griškevičius buvo tos nuomonės, kad viso pasaulio, jo kilmės pažinimo priemonė yra ne aklas tikėjimas, o išmintis ir sveikas protas (pratarne, 3 psl.). Savo veikale A. Griškevičius naudojo astronomijos ir kitų gamtos mokslų laimėjimus. Jis buvo susipažinęs su prancūzų ir kitų tautų materialistų darbais. Nepaisant to, A. Griškevičius nepajėgė visiškai atmesti dievo, taip pat pasaulio religinės kilmės. Tačiau A. Griškevičiaus dievas yra savotiškas ir nėra vien tik neapčiuopiama ir nematoma dvasia. Jo dievas — tai kažkoks materialus dangaus kūnas. Anot jo, visas pasaulis sukasi apie vieną centrą (milžinišką žvaigždę), «kurį, man atrodo, galima pavadinti matomu dievu. Tą centrinę jėgos vidurį laikome židiniu (ogniwo), iš kurio kadaise kaip spinduliai ištryško milijonai pasaulių ir su jais drauge toji didžiosios dvasios gyvybinė jėga»⁴¹. Drauge A. Griškevičius laikėsi idealistinių religinių pažiūrų, pripažindamas žmogaus nemirtingą sielą, kurią dievas davęs pirmiesiems žmonėms. Bet naujų sielų dievas nebetveria, jos pasidauginančios pačių žmonių valia. Jis griežtai atmetė krikščionių religijos angelus ir velnius. Jo vaizduotės gerosios ir piktosios dvasios — tai aplink klaidžiojančios protėvių vėlės.

Pripažindamas vėlių pasaulį, A. Griškevičius neatmetė nei dangaus, nei pragaros. Bet pragaras jam buvo reikalingas ne išnaudojamai visuomenės daliai, o jos išnaudotojams bauginti. A. Griškevičius rašė: «Argi kiekvieno sąžinė ir viltys neįtikina, kad tironų žiaurumai, monarchų prispauda, magnatų nusikaltimai, kurių smurtą čia auksas ir niekšingieji pataikūnai palaiko, turi susilaukti pelnytų bausmės?»⁴²

Taigi A. Griškevičius iš esmės negriovė religijos pagrindų. A. Griškevičius, kaip ir prancūzų XVIII a. deistai, manė, kad tikėjimas reikalingas «bendrajai visuomeninei tvarkai palaikyti». Visuomenės, nepažįstančios tikėjimo, jis negalėjo įsivaizduoti. Pats Griškevičius, matyt, abejojo dievo buvimu, nes keliose savo veikalo vietose pabrėžė, kad yra daug netikinčiųjų, kurie bijo «žemesniajai klasei» pasirodyti visiškais ateistais. A. Griškevičiui sukurtojo dievo vaizdas buvo reikalingas parodyti visuomenei, kad ši galėtų atsikratyti katalikų ir kitų reakcingiausių religijų.

A. Griškevičius manė, kad katalikų, pravoslavų, reformatų religijos yra nė kiek ne geresnės už senųjų Azijos ir Amerikos tautų religijas. Jis aiškino, kad daugelis biblijos pasakojimų yra pasiskolinta iš Azijos ir Afrikos tautų padavimų.

A. Griškevičius išjuokė biblijos dievą, biblijos teiginius apie pasaulio sutvėrimą. Savo veikalo 112 puslapyje jis rašė: «Dievas per tris milijonines

³⁹ KMVA, f. 69, ap. 3, b. 57, l. 11.

⁴⁰ Minėtasis A. Griškevičiaus rankraštis yra Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyriuje, B 4—67.

⁴¹ A. Hryszkiewicz, Rzeczywistość w przyrodzie, 22.

⁴² Ten pat, 83.

epochas... su ta dulkele (būsimąja Žeme.— V. M.) terliojosi arba tarsi su kokiū chaosu žaidė, nežinodamas, ką toliau daryti. Ir vos tik ketvirtame milijonmetyje sugalvojo sukurti didelį gamtos pasaulį (žvaigždynus)... Paskui, tokio didelio darbo nuvargintas, nužengė ant Žemės ir milijoną metų lipdė žuvis ir paukščius, milijonus žvėrių, o pagaliau, kai medžiagos nebeliko, paėmė molio ir nulipdė žmogų. Bet, tą tobuliausią darbą kurdamas, padarė klaidą, nes užmiršo (sukurti) moterį. Atsidūręs tokioje keblioje padėtyje ir nebeturėdamas nei chaoso, nei vaisingojo molio, turėjo užmigdyti Adomą ir tuo tarpu, išlaužęs jam vieną šonkaulį, išdrožė žmonelę!»

A. Griškevičius, atmesdamas biblijos teiginį apie pasaulio ir žmogaus sukūrimą, nepripažino pasakų apie pirmųjų žmonių nemirtingumą, rojų, pirmąją nuodėmę. Dievas, sukūręs Adomą ir Ievą,— su ironija rašo A. Griškevičius,— «pasodino rojuje nebylų medį, kurio vaisius uždraudė valgyti, už neklausymą grasindamas tučtuojau nubausti mirtimi. Tuomet nežinia iš kur, nes nebuvo sukurtas per tas šešias dienas, atsirado velnias kalbančio žalčio pavidalu ir ėmė įtikinėti Ievą paragauti to vaisiaus, ir ji (pati valgė ir) davė gabalą vyrui. Kas gi būtų įvykę, jeigu ji būtų viena tą vaisių suvalgiusi? Dievui būtų kilęs didelis rūpestis, ir jis būtų turėjęs išlaužti Adomui antrą šonkaulį. Tuo būdu vargšas Adomas, paeiliui neklausydamas (vis naujos) žmonos, būtų pasilikęs be šonkaulių!» Toliau A. Griškevičius rašė: «Dievas prakeikė žaltį, atimdamas jam kojas ir kalbą, prakeikė Ievą ir visą Žemę. Taigi jis triūsė aštuonis milijonus metų, kad po to pats savo darbą baigtų prakeikimu». Apibendrinamas visą biblinę žemės ir žmogaus kilmės teoriją, A. Griškevičius labai aštriai pareiškė: «Aš visa tai laikau vien tik beprasme pasaka»⁴³.

A. Griškevičius demaskavo bažnyčios tarnų veikimą, liaudies masių apgaudinėjimą. Jis rašė: «Jau nebėra Dianos, Veneros, Jupiterio, Apolono, bet yra daug daugiau stebuklingų vietų ir šventų paveikslų, nukritusių dargi iš dangaus, už kurių lankymą ir meldimąsi jiems apgauta liaudis gauna visišką ne tik buvusių, bet ir būsimų nuodėmių atleidimą, kad tik aukotų gausias aukas. Čia visas tikėjimas, visi jo pagrindai. Kunigai už jus prisivalgys bei prisigers ir prisikims kišenes, netgi atbambės už jus šimteriopas maldas, ir jūs, švarutėliai, su tuščiomis kišenėmis, atidavę pagarbą šventiems paveikslams, grįšite namo»⁴⁴.

Nors A. Griškevičius nebuvo ateistas, bet jis savo veikale dėstė pažangias mintis, ir kartais net labai kovingas. A. Griškevičiaus idėjų pagrindinė teigiama reikšmė yra ta, kad jos visu savo aštrumu buvo nukreiptos prieš tuometinę viešpataujančią feodalinę-bažnytinę pasaulėžiūrą, krikščionių bažnyčią, įvairių religininkų skleidžiamą tamsybiškumą. Viešpataujančios religinės ideologijos griovimas reiškė drauge ir protestą prieš visą jos palaikomą socialinę-politinę santvarką.

A. Griškevičius norėjo, kad minėtasis jo veikalas kuo plačiau pasklistų. Žinodamas, kad Lietuvoje dėl caro cenzūros savo kūrinio išspausdinti negalės, A. Griškevičius mėgino jį išleisti užsienyje. 1860 m. spalio 19 d. jis savo rankraštį iš Telšių paštu pasiuntė į Leipcigą lenkiškų knygų leidėjui Bobrovičiui, kad tas pasirūpintų išspausdinti jį Bretkopo spaustuvėje. Deja, minėtasis Bobrovičius rankraštį grąžino atgal. Telšių pašto kontora, 1860 m. lapkričio 24 d. gavusi A. Griškevičiaus veikalo rankraštį, vykdama atitinkamas caro valdžios instrukcijas, lapkričio 27 d. pasiuntė jį Vilniaus cenzūros komitetui patikrinti, ar jis neskelbia uždraustų minčių⁴⁵. Cenzūros komitetas A. Griškevičiaus darbą tuojau sulaukė ir pranešė apie

⁴³ A. Hryszkiewicz, Rzeczywistość w przyrodzie, 113—114.

⁴⁴ Ten pat, 194—195.

⁴⁵ KMVA, f. 75, ap. 1, b. 61, l. 809, 810.

jį Vilniaus generalgubernatoriui. Buvo pradėtos rinkti žinios apie autorių, buvo prisiminta ir ankstesnioji A. Griškevičiaus byla. Kadangi A. Griškevičiaus veikalas lietė religijos klausimus, tai jį Vilniaus cenzūros komitetas nusiuntė katalikų dvasininkų cenzūrai. 1861 m. sausio 12 d. Vilniaus vyskupas Krasinskis pranešė, kad A. Griškevičiaus knyga «jokiu būdu negali būti patvirtinta, nes skelbia pažiūras, priešingas tiek Vakarų, tiek ir Rytų krikščionių bažnyčiai». Jis pasiūlė uždrausti šią knygą spausdinti. Po to knygą atidžiai peržiūrėjo dar ir pasaulietinis carinis cenzorius P. Kukulnikas. Jo žodžiais tariant, «vien tik uždraudimas jo (A. Griškevičiaus veikalo.— V. M.) neapsaugos nuo blogio, galinčio kilti dėl klaidingų pažiūrų autoriaus, apdovanoto neabejotiniais gabumais ir turinčio daug žinių. Jis užsipuola šventus religijos dalykus, juokiasi iš bažnyčios apeigų, o savo griežtais ir sarkazmo pilnais samprotavimais lengvai gali patraukti neprityrusį protą ir į blogį linkusią širdį»⁴⁶.

Vilniaus generalgubernatorius V. Nazimovas, sužinojęs apie A. Griškevičiaus veikalo turinį, 1861 m. gegužės 22 d. įsakė Kauno gubernatoriui imtis prieš A. Griškevičių griežtų priemonių, nes jis «susikūrė dievo ir religijos supratimą, kuris negali būti pakenčiamas krikščioniškoje valstybėje ir turi būti persekiojamas, jeigu pasireiškia raštu arba žodžiu»⁴⁷. V. Nazimovas įsakė iškviesti A. Griškevičių į Kauno gubernijos valdybą, patikrinti jo sveikatą, ir, jeigu bus sveikas, uždaryti jį į vyskupo Valančiaus nurodytą katalikų vienuolyną. Tikrai, A. Griškevičiaus sveikata buvo tikrinama ir buvo nustatyta, kad jis visiškai sveikas. A. Griškevičiui būtų tekę atsidurti vienuolyne, bet jis pasiskelbė esąs evangelikų-reformatų tikėjimo. Tą tikėjimą jis priėmęs 1823 m., besimokydamas Kėdainių mokykloje. O jo veikalas neprieštarauja Kalvino mokymui. Prasidėjo caro valdžios įstaigų susirašinėjimas su Vilniaus evangelikų-reformatų kolegija. 1862 m. gegužės 12 d. pastaroji Kauno gubernijos valdybai pranešė, kad A. Griškevičiaus veikalas «daugelyje vietų prieštarauja šventajam raštui ir nesutinka su evangelikų-reformatų tikėjimo dogmomis», ir todėl kolegija uždraudė jį spausdinti. Žinių, kad A. Griškevičius būtų priklausęs evangelikų-reformatų tikėjimui, kolegijos bylose niekur nerasta, jis esąs apsišaukėlis⁴⁸. Kaip matyti iš archyvinių dokumentų, A. Griškevičius evangelikų-reformatu pasiskelbė reikalo verčiamas. Antai 1854 m. rugpiučio 26 d. A. Griškevičius, tardymo metu atsakydamas į tardytojo klausimus, savo ranka parašė, kad jis esąs Romos katalikų tikėjimo⁴⁹. O apskritai A. Griškevičius bet kuriai esamai religijai buvo abejingas.

1861 m. rugsėjo 11 d. rašte vidaus reikalų ministrui Vilniaus generalgubernatorius atsiklausė, ką daryti su A. Griškevičiumi, nes jis, pasisakydamas prieš religiją, esąs kenksmingas, ir negalima jo palikti gyvenamojoje vietoje⁵⁰. Vidaus reikalų ministras P. Valujevas 1861 m. spalio 5 d. paliepė neiškeldinti A. Griškevičiaus iš gyvenamosios vietos, bet atiduoti jį policijos priežiūrai. A. Griškevičius turėjo būti perspėtas, kad savo pažiūrų neskleistų, nes priešingu atveju būsiąs patrauktas teismo atsakomybėn. Užbaigdamas P. Valujevas Vilniaus generalgubernatoriui davė gana aiškų patarimą, ką daryti, jeigu pastarasis laikytų A. Griškevičių per mažai nubaustą. P. Valujevas rašė: «O jeigu jūs, maloningasis viešpatie, nū-tarsite, kad šios priemonės neužteks, galite A. Griškevičių, kaip bandžiusį savo veikalą išspausdinti be cenzūros leidimo, atiduoti tardymui ir teismui...»⁵¹

⁴⁶ CVIA, f. 378, BS, 1854 m., b. 281, l. 36—37.

⁴⁷ CVIA, f. 378, BS, 1854 m., b. 281, l. 29—30.

⁴⁸ CVIA, f. 378, BS, 1854 m., b. 281, l. 30—32, 45.

⁴⁹ KMVA, f. 69, ap. 3, b. 57, l. 25.

⁵⁰ Ten pat, l. 33—34.

⁵¹ KMVA, f. 69, ap. 3, b. 57, l. 35.

3 pav. Namai Vieksniuose, kuriame A. Griškevičius baigė savo gyvenimą

Vilniaus generalgubernatorius V. Nazimovas nepasitenkino tuo, kad A. Griškevičius buvo atiduotas policijos priežiūrai. Jis pasigavo kaltinimą, kad A. Griškevičius mėgino savavališkai išleisti savo veikalą, ir įsakė skubiai perduoti jį teismui. A. Griškevičių tardė Šiaulių zemskinis ispravnikas. 1862 m. liepos 31 d. ispravnikas A. Griškevičiaus tardymo medžiagą perdavė Šiaulių apskrities teismui⁵². Teismas A. Griškevičiaus bylą nagrinėjo rugsėjo 13 d. Teismo protokoluose A. Griškevičiaus kaltinimas pažangiomis idėjomis, kurios skelbiamos jo veikale, visiškai neminimas. Teismas A. Griškevičių išteisino, nes, remiantis liudininkų parodymais, jis nebuvoęs pastebėtas skleidžiant savo veikalo mintis. O savo veikalus visi gali spausdinti užsienyje, draudžiama esą tik juos įvežti į Rusijos imperiją be carinės cenzūros leidimo. A. Griškevičius pastarajam įsakui nenusikaltęs⁵³. Kyla klausimas, kodėl teismas buvo taip palankus A. Griškevičiui? Pasirodo, kad tame teisme advokatu daug metų dirbo Aleksandro Griškevičiaus vyresnysis brolis Mauricijus⁵⁴. Pastarasis, be abejo, ir paveikė teismo narius, kad teismas nutylėtų kai kuriuos kaltinimus ir Aleksandrą išteisintų.

Savo gyvenimo pabaigoje A. Griškevičius gyveno Vieksniuose, name, kuris dabar yra Akmenės g. Nr. 10 (3 pav.). Tai pavyko tiksliai nustatyti iš senų Vieksnių gyventojų, pavyzdžiui, vaistininko J. Aleksandravičiaus ir kt., pasakojimų. A. Griškevičius mirė 1863 m. vasario 11 d., sulaukęs vos 54 metų. Palaidotas buvo Vieksnių kapinėse⁵⁵. Kapas dabar nežinomas. Iš minėtųjų senų Vieksnių gyventojų teko sužinoti, kad jie savo jaunystėje girdėję pasakojant, jog po A. Griškevičiaus mirties į jo butą tuojau atvykęs vietos klebonas, parapijos maršalkos lydymas, surinkęs visus likusius A. Griškevičiaus popierius ir juos sudeginęs. Nėra jokios abejonės, kad tuo

⁵² KMVA, f. 69, ap. 3, b. 57, l. 43—49.

⁵³ KMVA, f. 75, ap. 1, b. 61, l. 812.

⁵⁴ KMVA, f. 496, ap. 1, b. 1, l. 101.

⁵⁵ Akmenės rajono Civilinės metrikacijos biuras, Vieksnių parapijos 1862—1874 m. mirusių registracijos knyga, įrašas Nr. 17.

žygiu klebonas norėjo užkirsti kelią sklisti pažangioms A. Griškevičiaus idėjoms.

Skraidymo aparatų projektai. A. Griškevičius, tarnaudamas įvairiose įstaigose, savarankiškai gilindamas savo žinias, labai domėjosi to meto mokslo ir technikos laimėjimais. Nuo XIX a. penktojo dešimtmečio pradžios jo dėmesį labai patraukė aviacijos problema.

Tuo metu plačiai buvo žinomi tokie aviacijos prietaisai, kaip laisvieji aerostatai. Apie brolių Mongolfjė aerostatų skridimą buvo gerai informuoti jau senojo Vilniaus universiteto profesoriai⁵⁶. Vis dėlto pirmuosius oro balionus ir pirmąjį aerostatą Lietuvoje pademonstravo užsieniečiai.

1804 m. vasarą į Vilnių iš Vakarų Europos atvyko specialus gastrolierius «artistas» Pinetis. Jis iš Lietuvos generalgubernatoriaus gavo leidimą senajame Oskerkų namų teatre rodyti publikai «fizikos bandymus», būtent — leisti oro balionus⁵⁷.

Po penkerių metų, 1809 m., į Vilnių atvyko įžymus fizikas paryžietis J. Robertsonas (dar 1802 m. jis buvo pakilęs į 7170 m aukštį). 1804 m. jis buvo buvęs Peterburge, kuriame, Rusijos Mokslų akademijos užsakymu, atliko eilę atmosferos tyrimų. Vilniuje, matyt, universiteto paprašytas, J. Robertsonas pasižadėjo atlikti tokius pat tyrimus. 1809 m. sausio 25 d. (sen. st.) jis iš generalgubernatoriaus rūmų kiemo, gausiai susirinkusiai publikai stebint (buvo pardavinėjami įėjimo bilietai), laisvuju aerostatu pakilo į orą ir dingo už debesų. Ten išbuvęs apie penkias minutes, jis palengva sėkmingai nusileido pietvakarinėje miesto dalyje⁵⁸.

A. Griškevičiui aerostatai taip pat buvo gerai žinomi. Bet aviacijoje tenkintis aerostatais, visiškai priklausomais nuo oro srovių, nebuvo galima. Viso civilizuoto pasaulio daugelio mokslininkų ir šiaip technikos mėgėjų svarbiausias uždavinys buvo sukurti tokį skraidymo aparatą, kuris būtų visiškai priklausomas nuo žmogaus valios. Buvo sukurta daugybė projektų, bet visi jie neišsprendė šios problemos. Daugelis išradėjų, bandydami savo sukurtus skraidymo aparatus, žuvo arba sunkiai susižalojo.

1843 m. pradžioje A. Griškevičius perskaitė «Kurjer vilenski» laikraštįje (Nr. 44) platų pranešimą apie Londono išradėjo Hensono pirmą kartą sukurto garo mašinos varomą skraidymo aparatą. Kaip pats A. Griškevičius rašo, tas straipsnis «pažadino manyje pirmą laisvojo skraidymo mintį»⁵⁹. A. Griškevičius manė, kad garo jėga sukurs aviaciją, kaip kad ji sukūrė garlaivius ir garvežius. A. Griškevičius nuo 1843 m. iš paprasto skaitytojo apie skraidymo aparatų bandymus ir tų bandymų pasisekimus arba nepasisekimus pats tapo aktyviu skraidymo aparatų projektų kūrėju. Jis domėjosi kiekvienu skraidymo įtaiso projekto arba jo bandymo aprašymu, pats kritiškai juos vertino ir ieškojo būdų jiems pagerinti. A. Griškevičius rašė: «... Atkreipiu dėmesį, kad nors, išradus balionus, Prancūzijos (Mokslų) akademija pripažino, jog neįmanoma nei jų vairuoti norima kryptimi, nei netgi surasti laisvo paukščių skraidymo prižasčių, tačiau mechanikai, nepasitenkindami tokia išvada, vėliau darė daug bandymų. Ir nors niekam nepavyko pasiekti jokio tikslo, nes visi nepakankamai suprato teorines priežastis ir prieš tai darytų bandymų rezultatus, jų trūkumus, bet (tos pastangos) nuolat artina mus prie įveikimo trūkumų, kurie kadaise atrodė nenugalimi. Dėl to ir man pačiam teko nagrinėti visą iki tol atliktų bandymų teoriją, jų nepasisekimo priežastis ir būdus, kaip įveikti visokias kliūtis»⁶⁰.

⁵⁶ Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius, B 2299, t. XXVII, l. 216—219.

⁵⁷ CVIA, f. 378, BS, 1804 m., b. 243, l. 1—4.

⁵⁸ Kuryer Litewski, 1809 m. sausio 16 ir 20 d. priedai, 1809 m. vasario 6 d.

⁵⁹ A. Hryszkiewicz, Paralot Zmudzina, 23.

⁶⁰ Ten pat, 9.

A. Griškevičius nuo 1843 iki 1850 m. sukūrė keletą skraidymo aparatų projektų. Antai 1844 m. Rusijos Liaudies švietimo ministerijos periodiniame leidinyje buvo paskelbta tokia trumpa žinutė: «Šiaulių miesto magistratas atsiuntė rankraštį, pavadintą «Skraidymo menas» («Умение летать») ir prašo apsvarstyti»⁶¹. To darbo autorius nenurodytas, tačiau visiškai lengvai išaiškinamas. Tais metais Šiaulių magistratė dirbo A. Griškevičius, jis tuomet sukūrė pirmuosius skraidymo aparatų projektus ir, matyt, vieną jų per savo įstaigą pasiuntė Rusijos Mokslų akademijai. Į pastarąjį projektą, be abejo, A. Griškevičius negavo lauktojo atsakymo.

Projekto, pavadinto «Skraidymo menas», iki šiol atitinkamuose archyvuose dar nepavyko surasti, dėl to ir jo turinys tiksliai nežinomas. Tačiau nėra abejonės, kad jis tam tikru mastu atsispindėjo vėlesniuose A. Griškevičiaus projektuose, kurių išsamiausias ir vienintelis mums žinomas yra minėtoje knygelėje — «Žemaičio garlėkys» — paskelbtas projektas, baigtas 1850 m. pirmojoje pusėje.

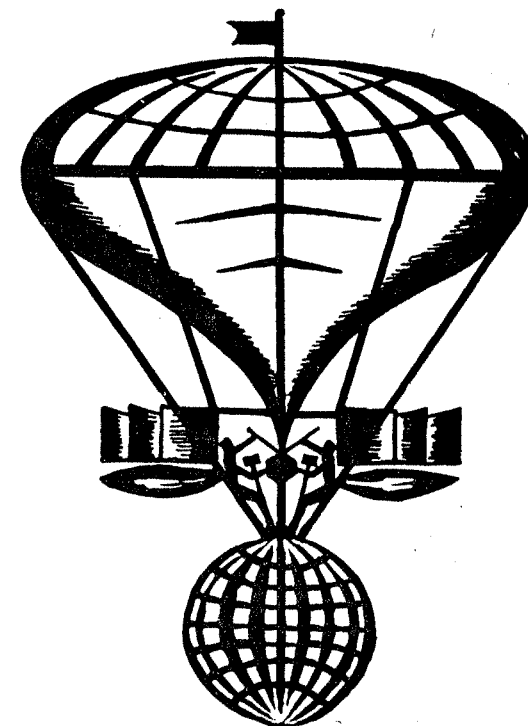
Didelę pastarosios knygelės dalį sudaro įvairių kraštų išradėjų skraidymo aparatų projektų bei bandymų, aprašytų spaudoje iki 1844 m., apžvalga ir kritika. Iš knygutės teksto nesunku pastebėti, kad minėtų projektų bei bandymų kritika, be abejo, buvo ankstesniųjų A. Griškevičiaus skraidymo aparatų projektų pagrindas.

Kaip matyti iš «Žemaičio garlėkio», A. Griškevičius išsamiai nagrinėjo tokius skraidymo aparatus, kaip valdomasis aerostatas, sparnai, pritaikomi žmogui arba arkliui, ir lėktuvas, sujungtas su balionu, arba visiškai be baliono.

A. Griškevičius, remdamasis fizikos dėsniais, pabrėžė, kad tarp baliono ir upių bei jūrų laivo yra esminis skirtumas, todėl jų varikliai ir varo įrenginiai turi būti taip pat skirtingi. Laivas plaukia vandens paviršiumi, o balionas apsuptas oro iš visų pusių. Dėl to, kaip A. Griškevičius buvo teisingai įsitikinęs, laivo burės ir irklai negali būti pritaikyti aerostatai: aerostato vis tiek nebus įmanoma valdyti, jį nešios oro srovės. Jį žmogus be pašalinės mechaninės jėgos arba variklio gali išlaikyti tik tam tikrame norimame aukštyje. «Žmonės galės vairuoti balioną ne greičiau,— rašė A. Griškevičius,— kaip suradę atramą, atlaikančią vėjų jėgą»⁶². A. Griškevičius siūlė tik patobulinti priemones, taikomas aerostatai išlaikyti reikiamame aukštyje. To pasiūlymo esmė yra tokia: po aerostato gondola ar kurioje kitoje tinkamoje vietoje reikia įtaisyti didelį maišą ir pripūsti jį

⁶¹ Журнал Министерства народного просвещения, 44, 34 (1844).

⁶² A. Hryszkiewicz, Paralot Zmudzina, 12.

4 pav. A. Griškevičiaus aerostato projektas

oro. Didinant oro slėgimą, maišas sunkės, o išleidus oro dalį,— lengvės. Tokiu maišu atitinkamai naudojantis, nereikės išleisti dalies dujų iš baliono arba imti balasto ir bus galima išlaikyti aerostatą norimame aukštyje. Žinoma, tokiu aerostatu praktiškai būtų sunku skraidyti. Labai svarbu, kad A. Griškevičius aerostatui išlaikyti atitinkamame aukštyje siūlė įtaisyti ant vertikalių ašių du propelerius (Archimedo sraigtus), kuriuos sukant į vieną arba į antrą pusę rankine mechanika, aerostatas kiltų aukštyn arba leistųsi žemyn (4 pav.)⁶³. Toks pasiūlymas buvo reikiamas propelerio traukiamosios jėgos įvertinimas.

A. Griškevičius, kritikuodamas įvairius skraidymo aparatus, pats neįsivengė didelių klaidų arba net fantastinių projektų. Antai, svarstydamas klausimą, kaip galima suteikti aerostatui norimą kryptį, jis nagrinėjo kažkokio prancūzo 1845 m. pasiūlymą panaudoti paukščius. A. Griškevičius primena fantastinius pasakojimus, kad Junona ir Venera skraidė, pasikinkiusios gulbes, žąsis arba balandžius. Tų fantazijų neatmetęs, jis pats sakė, kad galima į balioną įkinkyti sakalus, gerves, gandrų bei kitus tvarkingai skraidančius paukščius. Juos vadžiomis valdant, nevėjuotą dieną galima, esą, skristi norima kryptimi⁶⁴. Tačiau šiam aiškiai neįgyvendinamam skraidymui A. Griškevičius neskiria didelio dėmesio.

A. Griškevičius dėjo daug pastangų, norėdamas teoriškai pagrįsti sunkesnių už orą skraidymo aparatų projektus. Dėl to jis atsidėjęs tyrinėjo teorines paukščių skraidymo priežastis. Ypatinę dėmesį jis kreipė į kai kurių paukščių (būtent, žąsų, varnų, dagilių, kregždžių) jėgos, svorio ir sparnų ilgio bei pločio santykį, kūno svorio padėtį sparnų atžvilgiu, sparnų formą, sparnų mosavimo kryptį ir dažnumą. A. Griškevičius griežtai atmetė Vakarų Europos tyrinėtojų fantastinius samprotavimus dėl įvairių paukščių skridimo priežasčių, kritikavo klaidingus paukščių svorio ir jėgos santykio apskaičiavimus, paskelbtus spaudoje 1843—1850 m. A. Griškevičius puikiai suprato, kad į orą pakilusius paukščius išlaiko sparnų sudaromas oro spaudimas į kūną iš apačios. Anot jo, «kaip įgaubtas veidrodis surenka saulės spindulius į vieną tašką, taip du priešingi sparnai savo mostais suspaudžia orą paukščio svorio centre, sudaro oro spyruokliavimą, kurio pakeliamas svoris negali kristi nei žemyn, nei atgal, nes trukdo sparnai ir uodega, bet turi lėkti pirmyn»⁶⁵.

Nustatęs paukščių sugebėjimo skraidyti priežastis, A. Griškevičius neatmetė galimybės, kad ir žmogus, prisitaisęs panašius į paukščio sparnus, gali pakilti nuo žemės. A. Griškevičiui buvo žinomi bandymai skraidyti su tokiais sparnais. Jis gana plačiai nagrinėjo Vienos laikrodininko Degeno skridimą 1808 m. Minėtajam Degenui, kuris pasikėlė balionu į tam tikrą aukštį ir nuo jo atsikabino, pavyko sėkmingai su sparnais nusileisti vertikaliai žemyn. A. Griškevičius ieškojo priežasčių, kodėl Degenui nepavyko skristi horizontalia kryptimi; būtent, jis aiškino, kad neteisingai buvo išdėstytas žmogaus kūno svoris sparnų atžvilgiu, neužteko rankų raumenų jėgos sparnams mosuoti. A. Griškevičius siūlė pasinaudoti arklio jėga, atitinkamai jį įkinkius. A. Griškevičius taip pat numatė, kad čia reikia spyruoklių bei mechanizmo, kuriuos pirmą kartą išjudinus, būtent — spyruokles įtempus, paskui jau sparnai galės visą laiką patys mosuoti⁶⁶. Tai teigdamas, A. Griškevičius darė tą pačią teorinę klaidą, kaip ir *perpetuum mobile* kūrėjai.

Svarbu pabrėžti, kad A. Griškevičiaus pagrindinis uždavinys buvo sukurti ne aukščiau minėtus, bet kitokius skraidymo aparatus. A. Griškevi-

čius rašė: «Taigi, atkreipus dėmesį į tai, kad žmogui pačiam plaukti yra sunkiau negu valtimi, o valtimi sunkiau negu laivu, o geriausia — garlaiviu, kaip išvadą reikia pripažinti, kad vienam žmogui (prisitaisius sparnus) bus sunkiausia ir blogiausia skraidyti. Todėl *vienintelis ir geriausias* (kursyvas mūsų.— V. M.) būdas skraidyti turi būti atskiru (oro) laivu, padarytu, nusižiūrėjus į paukštį. Ir tuo svarbiau, kad pirmuoju atveju žmogus visą mechanizmą ir jo svorį turi prisitvirtinti prie savo kūno, o antroju atveju, būdamas visiškai laisvas, valdo tik rankinį arba garinį mechanizmą. *Tokios mintys tapo keletu projektų pagrindu* (kursyvas mūsų.— V. M.)»⁶⁷.

A. Griškevičiui labai didelį įspūdį padarė Hensono garu varomas skraidymo aparatas. Dėl to pastarajam išnagrinėti A. Griškevičius skyrė labai daug dėmesio. Kaip jau minėta, su Hensono skraidymo aparato aprašymu ir piešiniais A. Griškevičius susipažino 1843 m. Hensono skraidymo aparatą sudarė korpusas, prie kurio iš abiejų pusių buvo pritvirtinti nejudami sparnai. Korpuso užpakalyje buvo uodega su gilumos ir krypties vairais. Korpuso viduje buvo kabina žmonėms su lengva, bet galinga garo mašina, kuri turėjo sukti po abiem sparnais du 20 pėdų skersmens varomuosius ratus, panašius į garlaivio ratus. Visas skraidymo aparatas buvo ant ratukų, jis, besileisdamas nuo kalno, turėjo gauti pradinį greitį ir tuomet, kaip sakoma projekte aprašyme, «oro spaudimas į sparnų apačią pakels visą mašiną kaip aitvarą». Propeleris projekte aprašyme neminimas, matyt, jo visiškai nebuvo⁶⁸. 1844 m. A. Griškevičius, kaip jis pats rašo, iš vokiečių dienraščių sužinojo apie Hensono skraidymo aparato bandymą, kurio metu aparatas, vienam sparnui nulūžus, neteko lygsvaros, nukrito ir sudužo.

Hensono skraidymo aparato teorinį ir konstrukcinį sprendimą A. Griškevičius ypač atidžiai gvildeno ir, kritikuodamas jį, pats kūrė savo skraidymo aparato projektą. Šį skraidymo aparatą A. Griškevičius pavadino «Zemaičio garlėkiu».

A. Griškevičius siūlė Hensono projektą perdirbti taip. Korpuso plotas turi būti ne mažiau kaip trijų uolekčių (apie 1,5 m) pločio ir pakankamo ilgio, kad jame galėtų tilpti garo mašina, du žmonės ant priešakinio suoloelio ir trys — ant užpakalinio suoloelio. Virš korpuso, arba «vežimo», kuriame būtų sunki garo mašina ir žmonės, reikia pritvirtinti balioną, kuris keltų dalį svorio. Toks balionas taip pat padėtų išlaikyti «garlėkio» lygsvarą. A. Griškevičius siūlė palikti du vertikaliai nejudančius sparnus, kurie, laikydamiesi ant «oro atramos», keltų skraidymo aparato «visą svorį». Matyt, šie sparnai turėjo sudaryti kampą su horizontalia plokštuma, kad atsirastų pakankama keliamoji suspausto oro jėga, galinti pasipriešinti žemės traukos jėgai. Minėtieji sparnai dar turėjo palaikyti «lygsvarą» ir padėti vairuoti visą «garlėkį».

Po vertikaliai nejudančiais sparnais A. Griškevičius, kritikuodamas Hensoną, visiškai be reikalo siūlė įtaisyti porą perpus trumpesnių vertikaliai plasnojančių sparnų, kurie, anot jo, turį «palaikyti nuolat suspaustą orą».

A. Griškevičius, sekdamas Hensonu, siūlė po savo «garlėkio» sparnais įrengti du varomuosius, panašius į upių garlaivius, ratus. Tuomet Vakarų Europoje daugelis panašių skraidymo aparatų buvo projektuojami su tokiais ratais. A. Griškevičius taip pat nepajėgė atsikratyti Vakarų Europos išradėjų įtakos. Jis tik aiškino, kad tokie ratai, kaip Hensono projekte, negalės traukti arba varyti viso skraidymo įtaiso pirmyn, nes turės

⁶³ A. Hryszkiewicz, Parolot Żmudzina, 20—21.

⁶⁴ Ten pat, 12—13, 17.

⁶⁵ Ten pat, 14—16, 45—49.

⁶⁶ Ten pat, 36—43, 52—54.

⁶⁷ A. Hryszkiewicz, Parolot Żmudzina, 51.

⁶⁸ Kuryer Wileński, 44 (1843); A. Hryszkiewicz, Parolot Żmudzina, 23—28.

vienodą oro atramą iš visų pusių. Dėl to A. Griškevičius numatė juos pridengti iš viršaus ir šiek tiek iš užpakalio, panašiai kaip pridengiami šiandieninių automobilių ratai «sparnais». Žinoma, tokie «patobulinimai» nieko gero negalėjo duoti.

A. Griškevičius taip pat visiškai be reikalo manė korpuso viduje pastatyti siurbį, kuris trauktų orą iš vidaus ir sulenktu vamzdžiu pūstų į užpakalinę «garlėkio» korpuso sienelę. Tas išpučiamas oras turėjo padėti stumti visą «garlėkjį» į priekį⁶⁹.

Suminėtieji A. Griškevičiaus «garlėkio» varomieji įtaisai nebuvo vieninteliai ir netgi ne svarbiausi. A. Griškevičiaus «garlėkjį» ore turėjo traukti propeleris, kurį konstruktorius vadina Archimedo sraigtu. Propeleris, matyt, jau buvo numatytas pačiuose pirmuosiuose A. Griškevičiaus «garlėkio» projektuose, sukurtuose 1843—1844 m. Jam buvo gerai žinomi kelių vokiečių fizikų ir mechanikų vairuojamųjų aerostatų bei kitų skraidymo aparatų projektai, kuriuose svarbiausia naujovė taip pat buvo propeleriai. 1846 m. A. Griškevičius perskaitė vokiečių spaudoje apie malūnsparnio prototipo projektą. Jame svarbiausi įrenginiai buvo numatyti tokie: du oro sraigčiai, keliantieji korpusą aukštyn, ir vienas sraigtas, traukiantis į priekį. A. Griškevičius siūlė prie to skraidymo aparato prijungti balioną, kuris keltų dalį svorio. A. Griškevičius minėtiems propeleriams teikė labai didelę reikšmę. Kalbėdamas apie propelerių pritaikymą siūlomam skraidymo aparatui, A. Griškevičius rašė: «... laivui pakelti greitai besisukantieji sraigčiai turi sudaryti oro atramą, keliančią visą svorį, ir, be to, propeleris ir jo apsisukimų skaičius turi būti tuo didesni, kuo didesnis svoris, o traukiančio į priekį propelerio varomo oro kiekis turi būti didesnis už balionui pasipriešinančio oro kiekį»⁷⁰. A. Griškevičius, lygindamas propelerį su ratu, panašiu į upių garlaivio ratą, pabrėžė pirmojo reikšmę. Jis rašė, kad «po apdengimu veiks tik apatinė (ratų) dalis, o sraigtui nereikia jokio apdengimo ir, be to, gal būt, jis bus labiausiai naudingas»⁷¹.

«Garlėkio» vairavimas buvo numatytas gana netobulai. Vairavimui buvo skirta uodega ir viršutiniai sparnai, kiekvienas atskirai sukiojami ant ašies išilgai horizontalios plokštumos (iki aa—5 pav.). «Garlėkys» buvo suprojektuotas ant keturių ratų. Visas korpusas turėjo būti iš lengvos, bet stiprios medžiagos, o sparnų rėmai — iš bambuko, aptraukti oda. A. Griškevičiaus, kaip ir Hensono, «garlėkys» turėjo pradėti kilti, besileisdamas lygiu keliu nuo kalvos (žr. 5 pav.)⁷².

Taigi A. Griškevičiaus «garlėkys», kurį sudarė balionas ir lėktuvas, buvo lyg savotiškas pereinamojo laikotarpio nuo aerostatų prie lėktuvų kūrinys. A. Griškevičiaus «garlėkys», atmetus balioną, turėjo visas penkias pagrindines dalis, kaip ir visų paprastų praktiškai naudojamų lėktuvų, būtent: vertikaliai nejudamus sparnus, korpusą, propelerį ir motorą jam sukti, uodegą ir važiuoklę. Tik reikia pridurti, kad tos organinės «garlėkio» dalys (ypač vairavimo įrenginiai) buvo labai primityvios, su nemažais techniniais trūkumais. A. Griškevičiaus «garlėkys» buvo apkrautas bereikalingais, iš senųjų išradėjų arsenalo paimtais plasnojančiais sparnais ir ratais, panašiais į upių garlaivio ratus. Nepaisant minėtų trūkumų, A. Griškevičiaus «garlėkys» nebuvo blogesnis už geriausius to meto Vakarų Europos išradėjų skraidymo aparatų projektus, o net daugelį jų pralenkė (ypač propelerio įvertinimu).

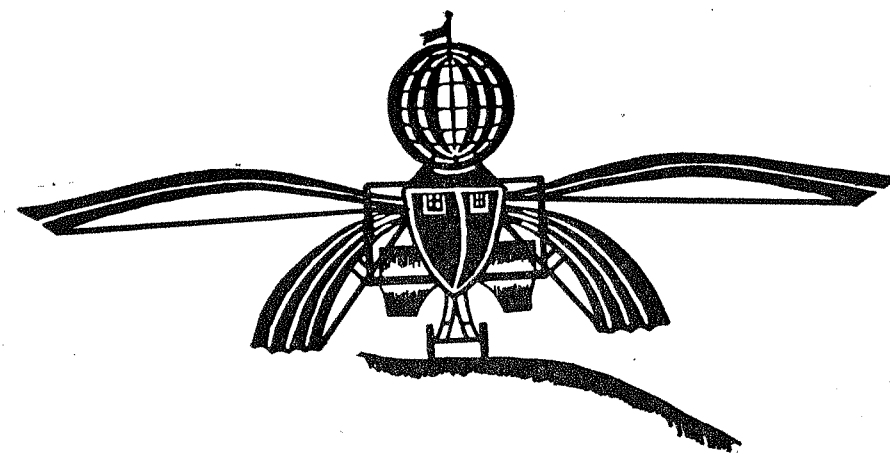
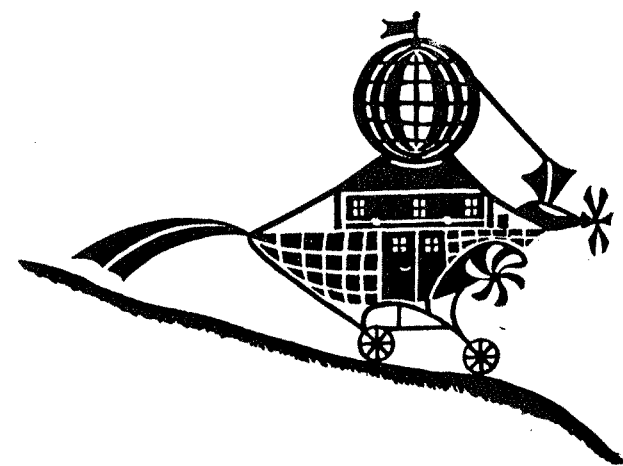
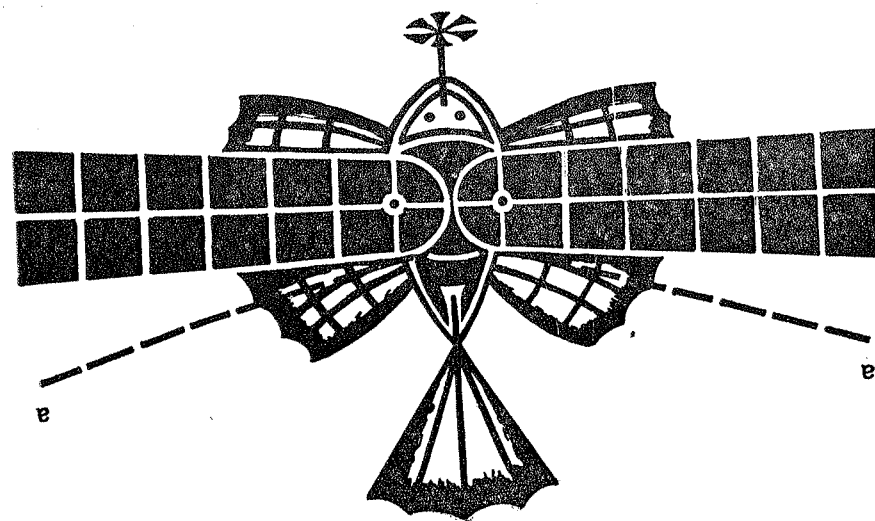
«Garlėkio» projekto įgyvendinimas. A. Griškevičius, norėdamas įgyvendinti savo «garlėkio» projektą, susidūrė su dideliais sunkumais. Iš Liau-

⁶⁹ Hryszkiewicz, Parolot Zmudzina, 29—33, 54—55.

⁷⁰ Ten pat, 35.

⁷¹ Ten pat, 36.

⁷² Ten pat, 32—33, 55.

5 pav. A. Griškevičiaus «garlėkys» iš viršaus, šono ir priekio